

Сидоренко В.В. Феноменологія педагогічної майстерності вчителя-словесника в умовах трансформаційних освітніх процесів / В.В. Сидоренко / Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм у системі підготовки освітянських кадрів: здобутки, пошуки, перспективи : монографія / кер. авт. кол. Н.В. Гузій; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – С. 156-199.

Вікторія Вікторівна СИДОРЕНКО,
*доктор педагогічних наук, доцент, професор
кафедри філософії освіти і освіти дорослих ДВНЗ
«Університет менеджменту освіти»
НАПН України*

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ОСВІТНИХ ПРОЦЕСІВ

1.1. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури як соціально-педагогічний, науково-теоретичний, науково-методичний та акмеологічний феномен

Феноменологія педагогічної майстерності досліджує «педагогічну майстерність» як феномен. Вона є рефлексія зсередини педагогічної реальності.

О.І. Субетто. Онтологія і феноменологія педагогічної майстерності. – Тольятті, 1999.

Реалізація вимог сучасного суспільства щодо забезпечення інноваційного розвитку педагогічної освіти передбачає зміни в професійних установках, ціннісно-світоглядних орієнтирах учителя української мови і літератури та спрямовує його професійно-педагогічну діяльність на впровадження багатовекторної моделі гуманітарної профілізації, створення сприятливих умов для формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості. Перспективні завдання освітньої галузі «Мови і літератури» здатний виконувати конкурентоспроможний на ринку освітніх послуг учитель-словесник, який має ґрунтовний рівень знань, умінь, розвинені філологічні і педагогічні здібності, виробив нову якість професійно-педагогічної дії, працює у форматі творчих пошуків на основі принципів неперервності, гуманізації, випереджувальності, варіативності, мобільності, інтеграції традиційних та інноваційних технологій навчання і виховання. Саме від якості підготовки і підвищення кваліфікації вчителя-словесника, розвитку його творчої активності значною мірою залежить

ефективність формування громадянина із державним мисленням, якому притаманні мовна картина світу, широка ерудиція, національна самосвідомість. Підготовка компетентного фахівця, акмепрофесіонала в умовах післядипломної освіти передбачає організацію диференційованого акмеологічного освітнього простору за індивідуальною освітньою траєкторією відповідно до європейських стандартів і найкращих вітчизняних традицій, упровадження багатоваріантних, диверсифікованих за профілем програм, моделей, форм освіти дорослих, реалізацію інноваційних методологічних підходів.

Переосмислення соціальної і професійної місії вчителя української мови і літератури актуалізує необхідність ґрунтовного дослідження педагогічної майстерності як соціально-педагогічного, науково-теоретичного, науково-методичного, акмеологічного феномену в їх діалектичній єдності. Адже без наукового вивчення процесу розвитку педагогічної майстерності, дослідження феноменології цієї наукової категорії, теоретико-методологічної інтерпретації змісту і структурної ієрархії складників поняття підготовка конкурентоспроможного на ринку освітніх послуг словесника-майстра стає обмеженою в пізнанні й науково-методичному менеджменті.

Аналіз наукової літератури і суспільної практики засвідчує як високу соціальну цінність і науково-прикладну значущість феномену педагогічної майстерності, так і віднайдені протягом усієї історії розвитку суспільної та філософсько-педагогічної думки напрямів і методологічних стратегій його дослідження. Питання про статус розглядуваної наукової категорії, її системоутворювальні компоненти, кореляцію з іншими поняттями на сьогодні не набуло однозначної відповіді. Відсутнє загальноприйняте визначення терміна, чітко не з'ясовано компонентний склад системи. Це спричинено тим, що вчені по-різному пояснюють організацію й природу педагогічної майстерності, зупиняючись лише на ґрунтовному вивченні певного ракурсу проблеми, що робить дослідження однобічним, неповним. Представники методологічних підходів (широкого і вузького) і поглядів

(технологічного, особистісного, діяльнісного, діяльнісно-особистісного або комплексного) по-різному інтерпретують змістове наповнення досліджуваного об'єкта, критерії прояву на *додипломному*, коли тільки закладаються підвалини педагогічної майстерності, і *післядипломному рівнях*, коли вчитель-словесник, пройшовши етап професійної адаптації, набуває певного професійного досвіду, виробляє індивідуально-творчу систему професійно-педагогічних дій, відшліфовує індивідуальний стиль професійно-педагогічної діяльності [21, с. 13-45; 22, с. 32-65]. Залежно від контексту дослідження та авторського погляду поняття педагогічної майстерності тлумачиться як акмеологічний феномен професійної організації (Н.А. Разіна), вияв найвищої форми активності особистості в професійній діяльності (М.В. Стасюк), прояв «Я» педагога в професії (Л.П. Загородня, С.А. Тітаренко), комплекс якостей педагогічного працівника (К.М. Старченко, В.І. Пуцов), комплекс властивостей особистості (І.А. Зязюн, В.Ф. Паламарчук), інтегративний показник ступеня готовності до побудови особистісно зорієнтованих технологій (Ю.І. Завалевський) тощо. У розглянутих дефініціях на позначення поняття педагогічної майстерності вчителя поряд із інваріантними ознаками наявні індивідуальні й спорадичні, які розкривають суто авторське розуміння терміна.

У лексикографічній літературі лінгвістичного й психолого-педагогічного спрямування також спостерігаються розбіжності у визначенні окресленого поняття, проте спільною квінтесенцією для всіх наукових розвідок виступає проведення аналогії між педагогічною майстерністю і творчим виконанням професійних обов'язків і функцій, високим рівнем професіоналізму. Педагогом-майстром переважно називають спеціаліста, який досяг високого рівня у професійно-педагогічній діяльності, досконалості у своїй роботі, творчості, володіє низкою важливих для самореалізації в професії особистісних якостей, має досвід роботи й послідовників, яким уміло передає своє ремесло, постійно самовдосконалюється (А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук, С.У. Гончаренко, З.Й. Куньч, С.І. Ожегов тощо). Дослідники феномену педагогічної майстерності доходять до одностайного

висновку, що педагог-майстер – це спеціаліст високої культури, який глибоко знає свій предмет, добре знайомий з відповідними галузями науки або мистецтва, практично розбирається в питаннях загальної, дитячої та педагогічної психології, досконало володіє методикою навчання і виховання; вправний, неперевершений, творчий у справі навчання і виховання підростаючого покоління. Синонімічне гніздо поняття «майстер» складають такі лексеми, зокрема *віртуоз* (від італ. *virtuoso* – досяг найвищого ступеня майстерності в якій-небудь діяльності), *митець* (знавець своєї справи, який майстерно її виконує), *професіонал* (від фр. *professionnel*, нім. *Professional*, з лат. *professio* – спеціальність) – кваліфікований фахівець, який має глибокі знання в якій-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, майстер своєї справи, *ас* (великий майстер своєї справи), *універсал* (людина різнобічних мистецьких навичок), *професіонал екстра-класу* тощо.

Такі зміни й варіації в поняттєво-термінологічному апараті зумовлені, на нашу думку, **багатовимірністю, різноаспектністю самого терміна** (про це свідчить інтерпретаційна парадигма в смислових контекстах «педагогічна майстерність», «професійна майстерність», «технологічна майстерність», «фахова майстерність» та ін.), видозміною пріоритетів у професійно-особистісному зростанні педагога, його підготовки до виконання нових завдань і функцій відповідно до оновленої освітньої парадигми тощо. Безперечним є той факт, що системний і вичерпний аналіз складного поліфункціонального феномену педагогічної майстерності потребує комплексного, багатоаспектного підходу, спонукає до **порівняльного аналізу змісту, структури, парадигмальних характеристик як окремо взятого терміна, так і сутнісних концептів педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти.**

Під час дослідження педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури як поліфункціонального феномену враховуємо такі закономірності реалізації феноменологічного підходу [2, с. 155]: а) кожний феномен, який виконує системотвірну функцію у розвитку відповідних

теорій, повинен бути всебічно та багатовимірно вивченим і осмисленим з точки зору цілей, змісту, форм, методів, дидактичних і технічних засобів;

б) виокремлений феномен повинен бути дослідженим як локально, у контексті розвитку відповідної педагогічної теорії, так і глобально, і в порівнянні з іншими раніше відомими педагогічними теоріями; в) досить продуктивно феноменологічний підхід у розвитку відповідної педагогічної теорії застосовувати з урахуванням принципу доповнюваності, тобто важливо зрозуміти, наскільки теорія доповнює і розвиває попередні педагогічні теорії, у цьому її принципова відмінність, і за рахунок цього досягається педагогічна ефективність освітньо-виховного процесу.

Визначення сутності феномену педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури, у першу чергу, має відображати глибинний зміст цієї наукової категорії, окреслювати статус поняття в системі педагогічних дефініцій, у ньому має бути вказано, на чому ґрунтується, що є своєрідним фундаментом, платформою неперервного професійно-особистісного зростання вчителя-словесника, які системоутворювальні компоненти входять до структурного складу. Як слушно із цього приводу зауважив Г.І. Хозяїнов [27, с. 80], категоріальний термін «педагогічна майстерність» має вміщувати «і особливе, специфічне, характерне як для різних педагогічних систем і різних навчальних предметів, так і для кожної особистості». Треба також наголосити на типовому недоліку сучасних досліджень, в яких приписується завищена, гіпертрофована роль того чи іншого складника педагогічної майстерності у функціонуванні системи й досягненні високих показників професійно-педагогічної діяльності. Розкрити поняття видається можливим не шляхом окремішнього дослідження компонентів педагогічної майстерності, а через вивчення їх в *єдності, взаємозалежності та ієрархічному взаємозв'язку*, оскільки «не зведені в систему, вони виступають ізольованими якостями, значення яких апріорно вважається визначальним у професійному зростанні та майбутній діяльності. Лише виражені через ієрархічне «дерево» компонентів загальної моделі ці

риси можуть займати свої місця в системі згідно зі своїм значенням» [16, с. 6]. Причому спроектовані й вичерпно описані професійно значущі компоненти педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури повинні виступати не абстрактними, побажальними характеристиками, а передусім **становити стратегічну мету підготовки сучасного словесника-майстра, акмепрофесіонала**, шляхом маркетингових досліджень перманентно вимірюватися. Як наголошує із цього приводу Є.А. Пасічник [15, с. 45], «визначити найхарактерніші риси, властиві вчителю-словеснику, – це значить накреслити ту модель учителя, що повинна бути своєрідним еталоном для викладача мови і літератури». Саме таким шляхом буде розроблена дієва науково-методична система неперервного розвитку педагогічної майстерності вчителя, зреалізовуватиметься програма наближення віртуальної моделі до реального акме-результату.

Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури як **соціально-педагогічне явище** являє собою соціально зумовлену вимогами суспільства й освітньої галузі «Мови і літератури» систему затребуваних професійно-кваліфікаційних та індивідуально-особистісних вимог, норм, характерологічних ознак, ціннісних орієнтирів, професійних ролей і функцій, в яких відображено накопичений професійною спільнотою культурно-історичний, науково-теоретичний і практичний досвід відповідно до актуальних соціальних пріоритетів, запитів із подальшою його екстраполяцією в систему підготовки словесника-майстра, акмепрофесіонала.

На **науково-теоретичному рівні педагогічну майстерність** визначаємо як **інтегративну систему**, що **проявляється** у виробленій із досвідом **новій якості професійно-педагогічної дії**, високій стабільно результативній професійно-педагогічній діяльності; **набутому компетентнісному досвіду** (соціальному, особистісному, професійному); **особистості вчителя-словесника**, його акмеологічних інваріантах, тобто професійно-особистісних якостях, здібностях, властивостях, потенційних ресурсах; **в організації гармонійного комунікативно-ситуативного простору**, що полягає у

професійно-педагогічній взаємодії із суб'єктами навчально-виховного процесу; **акмеологічній професійній позиції**.

Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури розвивається у професійно-педагогічній діяльності, проте не зводиться лише до вищої форми оволодіння «технікою» роботи та операційністю праці (О.І. Субетто), оскільки зумовлена особистістю педагога, його надіндивідуальними потенційними ресурсами (педагогічне покликання, педагогічна й філологічна обдарованість), педагогічними спеціальними здібностями (професійно-комунікативні, акмелінгвістичні, літературно-творчі, артистичні, перцептивні, інтелектуальні, креативні, естетичні, ораторські), професійно-особистісними якостями (мотиваційні, емоційно-естетичні, інтелектуальні, екзистенціональні), ціннісно-світоглядними орієнтаціями (ціннісна позиція, мотиви професійно-педагогічної діяльності, смисли професійно-педагогічної діяльності). Тому розгляд питання розвитку педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти здійснюємо у **діяльнісно-особистісній** (або **комплексній**) **інтерпретаційній парадигмі**. Свою точку зору аргументуємо.

На філологічному факультеті вищого навчального закладу формуються лише основи педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури. У систему професійно-педагогічної підготовки студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів уведено курси «Основи педагогічної майстерності» і «Основи педагогічної творчості» (Н.В. Гузій, І.А. Зязюн, С.О. Сисоєва, В.В. Федорчук та ін.), які є базовим етапом дидакалогічної підготовки та дієвим засобом ефективного становлення майбутнього педагога як суб'єкта професійного зростання, оскільки безпосередньо орієнтують майбутнього вчителя на професійний розвиток і саморозвиток, індивідуалізацію і персоналізацію його підготовки, розкривають перед студентами зміст педагогічної праці, сприяють підвищенню рівня творчого професійного мислення, допомагають знайти власну професійну позицію, увійти у творчу лабораторію педагога-майстра

та опанувати технологію її створення [6, с. 114-115, 118]. За допомогою цих інтегрованих курсів закладається міцний теоретико-методичний фундамент професіоналізму й майстерності вчителя української мови і літератури, відбувається його озброєння інноваційними технологічними аспектами майбутньої професійно-педагогічної діяльності. Проте без сформованої самостійної активно-творчої професійної позиції, неперервного вдосконалення педагогічної майстерності, новаторського перетворення і впровадження в систему роботи педагогічних традицій набуті в процесі підготовки до професії знання, уміння можуть залишитись сталими нереалізованими константами, механічною комбінацією недієвих і малоефективних складників. На підтвердження нашої позиції виступає думка В.А. Міжерикова і Т.А. Юзефавичус про те, що основи педагогічної майстерності є необхідною, але не цілком достатньою умовою високого професіоналізму, без них немає хорошого педагога, без них не можна розраховувати на успіх у навчанні, однак наявність такої основи не означає автоматичного становлення педагога-майстра [13, с. 149]. Безперечно, для досягнення високого рівня педагогічної майстерності потрібний досвід творчої професійно-педагогічної діяльності, сформовані професійно важливі якості, уміння передати предметні фундаментальні знання дітям, вироблення ексклюзивної системи педагогічних дій, власного педагогічного почерку.

Основи педагогічної майстерності є *спільними для всіх педагогічних спеціальностей*, проте механізми, технології формування педагогічної майстерності вчителя-словесника у вищому навчальному закладі не можна механічно перенести у сферу післядипломної підготовки і перепідготовки кваліфікованих спеціалістів. Розвиток педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти розглядаємо як **неперервний багаторівневий циклічний акме-синергетичний процес**, який має певні закономірності й особливості, пов'язані з попередньою фундаментальною підготовкою вчителя-словесника у вищому навчальному закладі за предметним полем спеціальності, а також із специфікою

професійно-педагогічної діяльності, що «відрізняється своєрідністю та є унікальною» [23, с. 49], розширенням діяльнісної сфери та спектру інноваційних ролей і функцій відповідно до освітньої галузі «Мови і літератури». В умовах післядипломної освіти учитель-словесник є активним суб'єктом професійно-педагогічної діяльності, має компетентнісний (соціальний, професійний, особистісний) досвід, який стає основним джерелом навчання, певний стереотип світосприйняття, установок і професійно-педагогічних дій для вирішення професійний протиріч, індивідуально-творчо транспозиціонує набуті основи фундаментальних наук у практичній площині. Тому при тлумаченні розглядуваної наукової категорії ми враховуємо сутнісні концепти **розвитку педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури**, що, по-перше, знаходять подальшу реалізацію закладених у вищому навчальному закладі основ, професійних компетенцій у системі післядипломної освіти та в практичній діяльності, по-друге, підпорядковані реалізації стратегічних завдань оновленої мовно-літературної парадигми, по-третє, зумовлені спектром компетентностей (метапредметних, предметних) учителя-словесника, його інноваційними ролями, провідними принципами професійно-педагогічної діяльності тощо.

Педагогічна майстерність як інтегративна система складається із множинності взаємокорельованих і взаємоузгоджуваних **структурно-змістових параметрів**, які визначають специфіку професійно-педагогічної діяльності вчителя-словесника, спектр його фахових обов'язків і функцій відповідно до завдань освітньої галузі «Мови і літератури», передбачають реалізацію потенційних можливостей і ресурсів, які є індивідуальними і багатоваріантними. Серед структурно-змістових параметрів педагогічної майстерності виділяємо такі: **нова якість професійно-педагогічної дії** (авторська система діяльності, індивідуально-творчий стиль, самобутній творчий технологічний почерк, мовно-літературне методичне кредо, новий професійно значущий результат, наставництво та ін.), **акмеологічні інваріанти педагогічної майстерності** (професійно-педагогічні ціннісні

орієнтації, надіндивідуальні потенційні ресурси, спеціальні педагогічні здібності, філологічна обдарованість, компетентна активність, професійно-особистісні якості та ін.), **гармонійний комунікативно-ситуативний простір** (гуманістична спрямованість навчання і виховання, організація професійно-педагогічної взаємодії, продуктивний стиль спілкування та ін.), **акмеологічна спрямованість професійного розвитку** (акмеологічна позитивно-гармонійна «Я-концепція», акмеологічна професійна позиція, акме-мотивація, акмеологічна культура, акмеологічне проектування професійного самовдосконалення та ін.). Цілісність, взаємозалежність виділених структурно-змістових параметрів інтегративної системи педагогічної майстерності властива професійно-педагогічній діяльності словесника-майстра й спрямовує на неперервний розвиток системоутворювальних складових протягом усього андрагогічного циклу.

Структурно-функціональний аналіз внутрішньої організації категоріально-поняттєвої системи педагогічної майстерності дає можливість дослідити ієрархію і взаємозв'язки підсистем, що її утворюють, механізми й принципи їх внутрішнього і зовнішнього функціонування, установити кореляційні зв'язки між категоріями в єдності соціально-нормативних та індивідуально-особистісних характеристик. Органічно взаємопов'язаними підсистемами педагогічної майстерності виступає **педагогічний професіоналізм** і **художньо-педагогічна творчість**. Підґрунтя професіоналізму діяльності і професіоналізму особистості становить професійна кваліфікація, професійно-педагогічна компетентність, педагогічна культура, кваліфікаційна категорія, професійна вмільсть у навчально-пізнавальній, виховній, методичній, комунікативній, діагностичній та інших сферах, що окреслюється набором компетенцій (про це детальніше див.: [19, с. 13-19; 21, с. 66-83; 22, с. 91-105]).

На основі вивчення особливостей професійно-педагогічної діяльності вчителя-словесника, його функціональних ролей в умовах оновленої освітньої парадигми нами розроблено **критерії розвитку педагогічної**

майстерності вчителя української мови і літератури, зокрема: *гуманістичність* (за спрямованістю), *праксеологічність* (за новою якістю професійно-педагогічної дії), *високу продуктивність і системність* (за функціональним результатом), *технологічність* (за ефективністю і наукомісткістю навчально-виховного процесу), *діалогічність* (за характером стосунків із суб'єктами професійно-педагогічної взаємодії), *оптимальність* (за вибором засобів навчання і виховання), *творчість* (за змістом професійно-педагогічної діяльності), *інноваційність* (за якістю впровадження новітніх освітніх підходів, технологій, методів, прийомів та ін.), *акмеологічність* (за акмединамікою неперервного професійно-особистісного зростання протягом усього життя). Визначення критеріїв розвитку педагогічної майстерності дозволяє отримати інструментарій для перманентного моніторингу професійно-особистісного зростання вчителя-словесника на всіх етапах професіогенезу, слугує своєрідним орієнтиром для самотрансценденції педагога в професійному соціумі.

Як **науково-методичний феномен**, педагогічна майстерність учителя української мови і літератури виступає проекцією системи підготовки майстра, акмепрофесіонала в умовах післядипломної педагогічної освіти, що передбачає розробку інноваційного науково-методичного супроводу й акметехнологічного навчально-методичного комплексу його професійно-особистісного зростання за індивідуальною освітньою траєкторією на основі механізмів випереджувального менеджменту, удосконалення традиційних і впровадження перспективних моделей і форм підвищення кваліфікації, андрагогічних підходів, метатехнологій, методів навчання тощо.

На нашу думку, розвиток педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури має відбуватися у **багаторівневій циклічній науково-методичній системі** [17, с. 55-60; 21, с. 246-348; 22, с. 262-330], що є пролонгованою, складається з певної кількості міжкатестаційних андрагогічних періодів (циклів), кожен із яких створює відносно закінчене коло процесів, етапів професійно-особистісного зростання вчителя-

словесника протягом визначеного проміжку часу та уможливорює його повнішу самореалізацію в професії та житті, характеризується певною метою і завданнями, відповідними організаційно-педагогічними й науково-методичними умовами, етапами (пропедевтично-прогнозувальний, курсовий, післякурсний, рефлексивно-корекційний), акмеологічними факторами, реалізується протягом усього життя (рис. 1.1.1.). У змодельованому диференційованому акмеологічному просторі передбачено професійно-особистісне зростання словесника-майстра шляхом *поєднання формальної, неформальної та інформальної освіти, взаємозв'язку курсового і міжкурсного періодів як єдиного міжстаційного циклу*, запровадження перспективних індивідуально-диференційованих *форм підвищення кваліфікації* (очно-дистанційна, дистанційна, корпоративна, Відкритий університет інноваційної педагогіки, обласна авторська творча майстерня, Центр професійного саморозвитку вчителя та ін.), *моделей* (пролонгована, кредитно-модульна та ін.), *форм розвитку педагогічної майстерності* в міжкурсний період (мотиваційно-планувальна, самоосвітня, дослідницько-пошукова, практично-експериментальна, методична та ін.), *компетентнісно орієнтованих метатехнологій* (інтерактивні, тренінгові, акмеологічні, ігротехнології та ін.) з урахуванням національних надбань світового значення та усталених європейських традицій. Результатом поетапного впровадження багаторівневої циклічної науково-методичної системи в післядипломну педагогічну освіту є готовність учителя-словесника до нової якості професійно-педагогічної дії, творчої реалізації професійних ролей і функцій. Багатоциклічність навчання спрямовує вчителя української мови і літератури на системний процес поповнення та оновлення професійно значущих знань, стимулює пізнавальну активність, отже, є запорукою свідомої мотивації фахівця до неперервного розвитку педагогічної майстерності.

Цільовий компонент багаторівневої циклічної науково-методичної системи зорієнтовує процес навчання вчителя української мови і літератури на неперервний розвиток педагогічної майстерності, формування сталої

мотивації до професійної самотрансценденції протягом життя; **аксіологічний компонент** забезпечує надання диференційованих адресних сервісних послуг при виборі вчителем-словесником професійно значущих ціннісних орієнтацій; **акметехнологічний компонент** передбачає впровадження акметехнологічного комплексу розвитку педагогічної майстерності (пілотно-цільовий проект «Впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу в інституті післядипломної педагогічної освіти», навчальні програми курсів підвищення кваліфікації, навчальні і навчально-методичні посібники, термінологічний словник-довідник «Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури: акме-синергетичний аспект», професійно орієнтовані змістові модулі для очної і дистанційної форм підвищення кваліфікації, Віртуальна лабораторія розвитку педагогічної майстерності вчителя-словесника, мультимедійна бібліотека до навчальних програм підвищення кваліфікації та ін.); **діяльнісно-упроваджувальний компонент** прогнозує створення диференційованого акмеологічного професійного простору для розвитку педагогічної майстерності, упровадження в систему підготовки андрагогічних та особистісно орієнтованих методів, прийомів, метатехнологій з урахуванням компетентнісного досвіду, індивідуальних запитів, професійних потреб; **управлінський компонент** забезпечує успішність упровадження та функціонування науково-методичної системи в післядипломній педагогічній освіті; **моніторингово-результативний компонент** уміщує оціночно-критеріальну перевірку розробленої авторської концепції, виявлення перспективних форм, метатехнологій розвитку педагогічної майстерності вчителя-словесника, відстеження змін у професійно-діяльнісній, індивідуально-особистісній та мотиваційній сферах тощо.

Наукову інтерпретацію педагогічної майстерності як **акмеологічного феномену** здійснюємо із системних акме-синергетичних позицій, зокрема під кутом зору **акмеологічної наукової категорії, пролонгованого неперервного процесу та акмеологічно спроектованого й досягнутого**

вчителем-словесником протягом міжатестаційного циклу **вершинного професійного значущого результату**.

Професійний розвиток становить неперервний процес прогресивного і гуманістичного формування особистості, яка прагне до високих професійних досягнень, що здійснюється в саморозвитку і самореалізації, у професійній діяльності і взаємодіях (Л.В. Абдаліна, О.М. Вержицька). Професійний розвиток учителя-словесника в системі післядипломної освіти окреслює процес його неперервного прогресивного руху до найвищого професійно-особистісного рівня, що передбачає цілісне, результативне перетворення компетентнісного досвіду шляхом подолання протиріч у професійно-діяльнісній, індивідуально-особистісній і мотиваційно-рефлексивній сферах, розвитку педагогічної майстерності протягом усього життя, вироблення професійно-педагогічної дії нової якості. Вершиною професійно-особистісного розвитку вчителя української мови і літератури є досягнення найвищого акме-рівня професіогенезу – **педагогічної майстерності, акмепрофесіоналізму**. Тому, на нашу думку, виправданим із точки зору глибини і вичерпності дослідження є *акмеологічний напрям розгляду проблеми*, оскільки педагогічна акмеологія уможлиблює відстеження становлення, формування і вдосконалення професіонала в контексті діяльнісного підходу, характеризує, наскільки він відбувся як особистість, громадянин, спеціаліст своєї справи. Предметом педагогічної акмеології визначено процес досягнення вчителем вершин майстерності, його максимальної творчої самореалізації в пошуково-перетворювальній професійно-педагогічній діяльності. Для системи післядипломної педагогічної освіти використання принципів акмеологічного підходу уможлиблює розробку диференційованого акмеологічного освітнього простору, в якому відбувається гармонійний розвиток словесника-майстра за індивідуальною освітньою траєкторією, доведення професійно-педагогічної діяльності до вершинних, творчих акме-форм. Наукова інтерпретаційна парадигма дефініції педагогічної майстерності як акмеологічного феномену

здійснюється нами на основі праць О.М. Вержицької, Н.В. Гузій, А.О. Деркача, В.Г. Зазикіна, Н.І. Клокар, Н.В. Кузьміної, А.К. Маркової, С.С. Пальчевського, С.Д. Пожарського тощо.

З точки зору **акмеологічного феномену педагогічну майстерність** визначаємо як **відкрити, самоорганізувальну, багаторівневу і водночас керовану систему**, розвиток якої забезпечується певними зовнішніми і внутрішніми механізмами функціонування, зокрема оволодіння вчителем української мови і літератури у вищому навчальному закладі основами педагогічної майстерності, подальшого професійного вдосконалення, розширення діяльній сфери та спектру інноваційних ролей і функцій (**діяльній аспект**), самовдосконалення (**особистій аспект**), прагнення до неперервного професійно-особистісного зростання (**мотиваційній аспект**); яка характеризується такими закономірностями, як **неперервність, динамізм, системність, циклічність, синергізм, амбівалентність, сенситивність** тощо; розвиток включає становлення кваліфікованого спеціаліста, особистості з акмеологічною позицією, яка проходить **етапи професійної адаптації, набуття емпіричного досвіду, формування і вдосконалення педагогічної майстерності, творчого самовираження і самореалізації, акмепрофесіоналізму**; проявляється в етапах, фазах, стадіях, рівневій варіативності вираження, що становлять єдиний міжкатегорійний цикл і детермінуються певними організаційно-педагогічними й науково-методичними умовами (соціальне замовлення на професійну підготовку компетентного фахівця; багатоваріантність, диференційованість освітніх програм і проєктів розвитку педагогічної майстерності та ін.), акмеологічними факторами (неперервне навчання шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти, інноваційний досвід виконання професійних ролей і функцій, високий рівень самоорганізації діяльності на рефлексивній основі, стійка мотивація та ін.), але передусім найвищою формою компетентної активності особистості, що ґрунтується на інтелекті, афекті і волі (І.А. Зязюн). Для післядипломної педагогічної освіти використання принципів

акме-синергетичного підходу уможливорює організацію диференційованого акмеологічного освітнього простору, в якому відбувається неперервний розвиток майстра у професійно-діяльній, індивідуально-особистій і мотиваційно-рефлексивній сферах.

Отже, вивчення категоріально-поняттєвого апарату дослідження дає можливість визначити сутність педагогічної майстерності як соціально-педагогічного, науково-теоретичного, науково-методичного, акмеологічного феномену, зробити багатовимірний аналіз структурно-змістових параметрів, які деталізують специфіку професійно-педагогічної діяльності словесника-майстра, спектр його професійних обов'язків і функцій. Розвиток педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури в умовах післядипломної педагогічної освіти набуває ефективності, якщо педагогічна майстерність розглядається як інтегративна система, яка складається із множинності взаємозалежних і взаємоузгоджених структурно-змістових параметрів у діяльній-творчому, індивідуально-особистісному та акмеологічному аспектах; характеризується сформованістю професійно-педагогічної компетентності, акмелінгвістичної майстерності, художньо-педагогічної творчості, педагогічного артистизму, художньо-естетичної діяльності, технологічної культури, професійно-педагогічного спілкування із суб'єктами взаємодії; проявляється на певному рівні розвитку (репродуктивному, оптимальному, досконалому, продуктивно-технологічному) із поступовим розширенням і варіюванням сфер професійно-педагогічної діяльності, ускладненням вирішуваних професійних завдань; удосконалюється у багаторівневій циклічній науково-методичній системі розвитку педагогічної майстерності в єдності цільового, аксіологічного, діяльній-упроваджувального, управлінського, моніторингово-результативного компонентів, акметехнологічне забезпечення якої складає навчально-методичний комплекс, що містить друковані навчально-методичні матеріали й освітні послуги, створені у віртуальному навчальному середовищі на основі інформаційно-комунікаційних технологій.

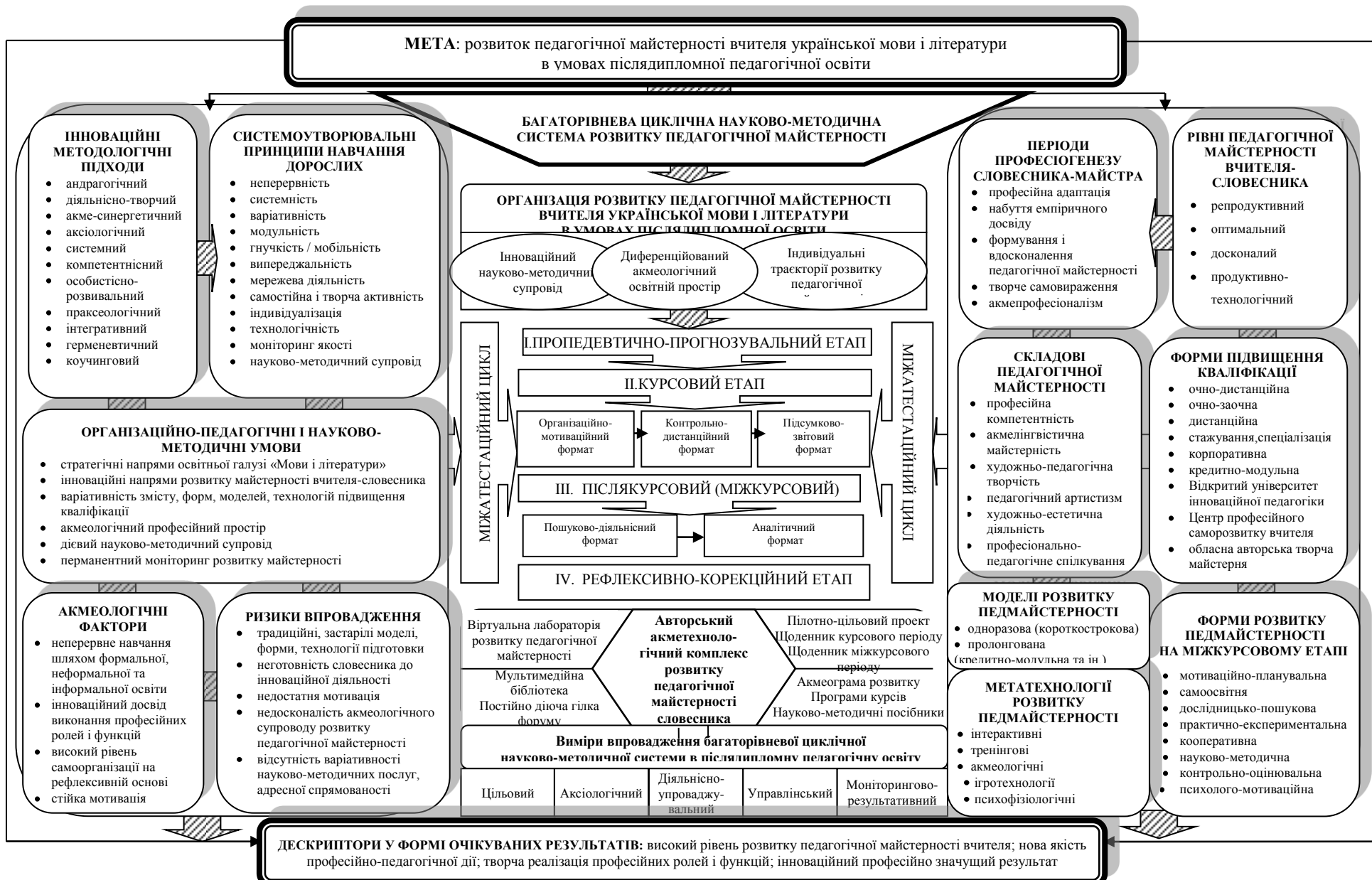

Рис. 1.1.1. Багаторівнева циклічна науково-методична система розвитку педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури в умовах післядипломної освіти

1.2. Категорійний статус поняття педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури в системі педагогічних дефініцій

Педагогічна майстерність є індивідуальним внеском у педагогічну культуру суспільства, і лише повне усвідомлення механізмів власної педагогічної дії уможлиблює передачу майстерності іншим.

І.А. Зязюн

Наукова інтерпретація системи фокальних об'єктів, які перебувають у центрі уваги дослідників і використовуються для з'ясування змістового наповнення сутності поняття педагогічної майстерності, ампліфікації його характерологічних ознак, визначення єдності чи полярності в парадигмальному контексті, найчастіше стосується цілої низки методологічних категорій, зокрема професійної кваліфікації, професійної компетентності, педагогічного професіоналізму (професіоналізму діяльності і професіоналізму особистості), педагогічної творчості, педагогічної культури, професійної суб'єктності тощо. У цій категоріально-поняттєвій системі, що загалом тією чи іншою мірою окреслює неперервний професійно-особистісний розвиток учителя української мови і літератури, науково-теоретичний феномен педагогічної майстерності тісно корелює з іншими науковими категоріями, водночас має ряд особливостей. Ранжування категоріальних термінів у професійному становленні і розвитку вчителя української мови і літератури вченими здійснюється з урахуванням різних диференційних ознак. Причому кожна виділена характерологічна ознака в межах наукових підходів (широкий і вузький) і поглядів (технологічний, особистісний, діяльнісний, діяльнісно-особистісний або комплексний) є важливою, оскільки їх сукупність забезпечує достатні умови для розробки методологічних концептів, що формують дієві механізми розвитку педагогічної майстерності як неперервного пролонгованого процесу і вершинного результату в системі післядипломної педагогічної освіти.

Наукова категорія педагогічної майстерності розглядається в декількох вимірах, зокрема структурно-функціональному, діяльнісному, особистісному, діяльнісно-особистісному. За **структурно-функціонального виміру**

досліджується внутрішня організація категоріально-поняттєвої системи педагогічної майстерності, ієрархія і взаємозв'язки підсистем, що її утворюють, механізми їх внутрішнього і зовнішнього функціонування. Розвиток педагогічної майстерності вчителя-словесника розглядаємо із системних позицій, у зв'язку із формуванням підсистем педагогічного професіоналізму (професійної кваліфікації, професійно-педагогічної компетентності, педагогічної культури) і художньо-педагогічної творчості. Кожна з підсистем характеризує певні *фази або періоди професіогенезу* вчителя української мови і літератури в умовах післядипломної освіти (періоди професійної адаптації, набуття емпіричного досвіду, формування і вдосконалення педагогічної майстерності, творчого самовираження і самореалізації, акме професіоналізму), допомагає простежити професійно-особистісне зростання вчителя-словесника протягом життя, виявити позитивні і негативні тенденції відповідно до суспільних і освітніх викликів, розробленої вчителем індивідуальної освітньої траєкторії або акмеограми розвитку педагогічної майстерності. Отже, **за структурно-функціонального виміру** педагогічний професіоналізм і педагогічну творчість витлумачуємо як **акме-форми (вершинні форми) розвитку педагогічної майстерності вчителя-словесника** на конкретному етапі професіогенезу, кожна з яких визначає рівень розвитку педагогічної майстерності (репродуктивний, оптимальний, досконалий, продуктивно-технологічний або творчо-інноваційний) із поступовим розширенням і варіюванням сфер професійно-педагогічної діяльності, ускладненням вирішуваних професійних завдань.

У **діяльнісному вимірі** розглядувані педагогічні категорії виступають інтегральними комплексними характеристиками продуктивної професійно-педагогічної діяльності вчителя української мови і літератури, що визначають нову якість його педагогічної дії для вирішення професійних завдань, виконання інноваційних ролей і функцій, творчої самоактуалізації. Виходячи із цих міркувань, **педагогічну майстерність** доцільно розглядати як **найвищий рівень професійного становлення і професійно-педагогічної**

діяльності вчителя української мови і літератури, **найвищий ступінь педагогічного професіоналізму** (Ю.І. Завалевський, Н.І. Клокар, І.А. Колесникова, О.А. Лавріненко, Т.В. Нікішина та ін.).

Якщо характеризувати *особистісний вимір розвитку педагогічної майстерності* вчителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти, то наукові категорії «педагогічна майстерність», «педагогічний професіоналізм», «художньо-педагогічна творчість» окреслюють **сформованість акмеологічних інваріантів у структурі особистості, вияв професійно-педагогічної суб'єктності, творчої активності, інтегративний особистісний ресурс.**

При дослідженні методологічних категорій спираємося на *діяльнісно-особистісний* напрям вивчення проблеми. Із цієї концептуальної позиції з'ясуємо категоріально-методологічне співвідношення поняття педагогічної майстерності з іншими педагогічними категоріями, зокрема визначимо його категоріальний статус, кореляційні зв'язки в системі педагогічних дефініцій.

Розгляд поняттєво-термінологічного апарату дослідження дозволяє репрезентувати педагогічну майстерність учителя української мови і літератури як інтегративну систему, органічно взаємопов'язаними підсистемами якої є **педагогічний професіоналізм** (інтегральна характеристика професійно-педагогічної діяльності вчителя української мови і літератури, що полягає у його здатності компетентно, кваліфіковано, продуктивно-творчо здійснювати метадіяльність відповідно до стратегічних завдань освітньої галузі «Мови і літератури» і на рівні професійних стандартів) і **художньо-педагогічна творчість** (інтегральна властивість професійно-педагогічної діяльності вчителя-словесника, яка передбачає високий творчий потенціал, творчу активність, нестандартне художньо-педагогічне мислення, художньо-емоційну природу процесу передачі мовно-літературних знань, органічний взаємозв'язок художніх і педагогічних дій, специфічних креативних професійно значущих та особистісних здібностей, якостей, які забезпечують ексклюзивну педагогічну дію тощо). Підґрунтя

професіоналізму діяльності й професіоналізму особистості вчителя української мови і літератури становлять професійна кваліфікація, професійно-педагогічна компетентність, педагогічна культура, кваліфікаційна категорія, професійна вмільсть у навчально-виховній, методичній, комунікативній, діагностичній та інших сферах, що окреслюється набором компетенцій.

Професіоналізм учителя української мови і літератури як «складне функційне утворення» (Л.В. Абдаліна [1, с. 3]) стає не тільки ключовим поняттям теорії педагогічної праці, але передусім стратегічним орієнтиром, центральним об'єктом розвитку сучасної системи післядипломної педагогічної освіти, що виражається в державному замовленні готувати вчителя-словесника високого рівня кваліфікації, компетентного, конкурентоспроможного на ринку освітніх послуг, фундатора освітніх інновацій та ініціатив, здатного активно зреалізовувати освітні проекти національного масштабу тощо. У Типовому положенні про атестацію педагогічних працівників України професіоналізм учителя розглядається як показник ефективності й результативності його професійно-педагогічної діяльності (участь у конкурсах фахової майстерності, продукування оригінальних та інноваційних ідей, володіння освітніми підходами і технологіями, упровадження передового педагогічного досвіду, здійснення науково-методичної і науково-дослідної діяльності та ін.) і навчально-виховного процесу зокрема (забезпечення засвоєння учнями навчальних програм, підготовка учасників/переможців олімпіад, конкурсів та ін.). На основі результатів професійно-педагогічної діяльності, досягнутого протягом міжатестаційного періоду рівня професіоналізму вчителю-словеснику присвоюється кваліфікаційна категорія («спеціаліст», «спеціаліст другої категорії», «спеціаліст першої категорії», «спеціаліст вищої категорії») і/або педагогічне звання («старший учитель», «учитель-методист»).

Незважаючи на широковживаність поняття педагогічного професіоналізму в системі післядипломної освіти, досі **немає єдиного**

наукового осмислення його сутності й сталої інтерпретаційної парадигми, до того ж термін часто підмінюється (навіть при атестаційних процедурах) близькими, проте не ідентичними за значеннями категоріальними дефініціями. Причину цього вбачаємо у багатогранному і міждисциплінарному характері наукової категорії педагогічної майстерності, розпливчастості і невизначеності категоріально-поняттєвої ієрархії її підсистем (педагогічного професіоналізму і художньо-педагогічної творчості), кореляційних зв'язків у межах термінологічного поля тощо.

Грунтовний аналіз наукових досліджень із питання педагогічного професіоналізму, узагальнювальний розгляд методологічних підходів (адаптивно-нормативного, діяльнісного або праксеологічного, аксіологічного, акмеологічного) щодо сутності і структури розглядуваної педагогічної категорії дозволив виробити власне бачення проблеми.

Виходячи із вищезазначених міркувань, **педагогічний професіоналізм (від лат. *profitter* – оголошую своєю справою) учителя української мови і літератури** доцільно розглядати як інтегральну характеристику його професійно-педагогічної діяльності, сформовану в системі післядипломної освіти (у процесі навчання на курсах підвищення кваліфікації, участі у заходах міжатестаційного циклу, самоосвітньої і практичної роботи), що полягає в здатності вчителя-словесника компетентно, кваліфіковано, продуктивно-творчо здійснювати метадіяльність відповідно до стратегічних завдань освітньої галузі «Мови і літератури» і на рівні професійних стандартів. Педагогічний професіоналізм має складну ієрархічну структуру, що включає діяльнісний, індивідуально-особистісний і акме-орієнтований рівні. Його підґрунтя закладають професійна кваліфікація вчителя української мови і літератури, професійно-педагогічна компетентність, кваліфікаційна категорія, професійно-педагогічна культура, професійна вмілість або вправність у навчально-пізнавальній, виховній, методичній, комунікативній, діагностичній та інших сферах, що окреслюється набором відповідних компетенцій.

Професійна кваліфікація (від лат. *qualis* – який, якої якості, *facio* – роблю) визначає рівень академічної (освітньо-кваліфікаційний рівень) і післядипломної професійної підготовки вчителя української мови і літератури (модель курсової підготовки, науково-дидактичне стажування, друга вища освіта, аспірантура та ін.), сформованих компетентностей за предметним полем спеціальності для якісного виконання функціональних обов'язків на рівні професійних стандартів, що уможлиблює присвоєння певного тарифного розряду, кваліфікаційної категорії і/або педагогічного звання. У динамічному суспільстві неможливо досягти раз і назавжди потрібного рівня кваліфікації, тому стає зрозумілим значущість підвищення кваліфікації як форми ціннісно-смиислового, змістового і технологічного збагачення професійної діяльності [10, с. 225]. У системі післядипломної педагогічної освіти мають бути розроблені чіткі вимоги до професійної кваліфікації вчителя-словесника відповідно до завдань освітньої галузі у вигляді еталона, моделі, зразка між досягнутим результатом і бажаним, реальним і наперед заданим (наприклад, у формі акмеограми розвитку педагогічної майстерності, індивідуальної освітньої траєкторії). На сьогодні вимоги до професійного виконання вчителем-словесником інноваційних ролей і функцій знаходять лише уніфіковане відображення в Положенні про атестацію педагогічних працівників, спорадично описані у «Кваліфікаційних вимогах до професійної діяльності педагогічних працівників», професійно-кваліфікаційних характеристиках (ПКХ) на основі компетентнісного підходу.

Професійно-педагогічна компетентність виступає складовою професіоналізму діяльності й професіоналізму особистості вчителя української мови і літератури. Компетентнісна сутність професіоналізму, з одного боку, передбачає технологічну спрямованість професійно-педагогічної діяльності вчителя-словесника, що криється у комплексному поєднанні знань, ціннісних орієнтацій, педагогічних і спеціальних здібностей, компетентнісного досвіду, акмеологічної професійної позиції тощо, а з іншого, як інтегральна характеристика особистості розкриває міру

включеності вчителя в активну творчу співдію з учнями, свідчить про рівень фахової, методичної, акмелінгвістичної, психолого-педагогічної підготовки, здатність кваліфіковано виконувати функціональні обов'язки, проявляти ініціативу, самостійність і творчість у прийнятті рішень тощо. Професійно-педагогічна компетентність має *конкретно-історичний характер*, тому її структурне й змістове наповнення динамічне, відповідає сучасним вимогам освітньої галузі «Мови і літератури» і соціокультурним викликам зокрема. Варто зазначити, що професійно-педагогічна компетентність може **вимірюватися кількісно** (рівень чи категорія) і **якісно** (сформованість компетентностей, набуття компетенцій) тільки під час практичної діяльності вчителя відповідно до розроблених і нормативно прийнятих критеріїв.

Таким чином, професійна кваліфікація і професійно-педагогічна компетентність – соціально-трудова характеристика, що задають межі й рівень функційних дій особистості в професії, визначаються нормативно й контролюються соціумом під час різного роду атестаційних акцій [10, с. 224], причому професійно-педагогічна компетентність виступає не тільки мірилом професіоналізму, а й визначальним фактором, від якого залежить успішність реалізації як соціальних, професійних функцій, так і всієї життєдіяльності особистості. **Педагогічна майстерність означає перехід на новий рівень ефективності, оптимальності, творчості, гармонійної організації професійно-педагогічної діяльності.**

Професійна вмільість або *вправність учителя української мови і літератури* визначається через обсяг компетенцій у навчально-виховній, методичній, комунікативній, організаторській, діагностичній тощо сферах професійно-педагогічної діяльності. Цей структурний компонент педагогічного професіоналізму Б.І. Степанишин [24, с. 89] інтерпретує «не лише як узвичаєні вчительські вміння, а як постійний пошук, природний і лабораторний експерименти, у процесі яких учитель осмислює себе, самоаналізує, систематизує свої здобутки й узагальнює їх».

Професійно-педагогічна культура вчителя української мови і літератури як «особистісне новоутворення виступає інтегральним показником розвитку професіоналізму» [7, с. 11]. Вона віддзеркалює рівень сформованості компонентів професійно-педагогічної діяльності, зокрема компетентностей, способів вирішення навчально-виховних завдань, індивідуально-творчого стилю діяльності і взаємодії, реалізацію потенційних ресурсів особистості, педагогічних і спеціальних здібностей, тобто розкриває особливості професійно-педагогічної діяльності словесника-майстра, акмепрофесіонала. Водночас професійно-педагогічна культура є проявом загальнолюдської культури, що синтезує створені людством та органічно включені в навчально-виховний процес ціннісно-світоглядні орієнтири, морально-етичні принципи, аксіологічні установки, мотиви. Виступаючи динамічною системою, професійно-педагогічна культура безпосередньо реагує на соціокультурні зміни, що корелюють вибір аксіологічних, духовно-інтелектуальних, технологічних, особистісно-творчих компонентів.

Здобута вчителем української мови і літератури під час атестаційних процедур *кваліфікаційна категорія* визначає рівень його професійної підготовки (кваліфікації) у системі післядипломної педагогічної освіти, набуття необхідних професійно значущих компетенцій, що виявляється у результативності професійно-педагогічній діяльності за посадою відповідно до нормативних зразків та еталонних моделей професійно-педагогічної діяльності. Варто зауважити, що кваліфікаційна категорія чи педагогічне звання не завжди прозора віддзеркалюють рівень професіоналізму вчителя української мови і літератури, не є запорукою високоякісного виконання функціональних обов'язків, продуктивності надання освітніх послуг.

Перераховані диференційні ознаки педагогічного професіоналізму, виділені компоненти його структури свідчать про те, що за своїм структурно-змістовим наповненням **поняття педагогічної майстерності близьке до акмеологічної категорії «професіоналізм діяльності»**. Таку схожість убачаємо передусім у *стабільній високопродуктивній діяльності словесника-*

майстра, сформованій у нього гуманістичній позиції, компетентному виконанні професійних обов'язків і ролей, різноманітності використовуваних інноваційних освітніх підходів і технологій, акмеологічній спрямованості професійно-особистісного розвитку. Педагогічний професіоналізм і педагогічна майстерність є **інтегративним особистісним ресурсом** учителя української мови і літератури, який безпосередньо залежить від його творчої професійної активності в професійно-педагогічній діяльності. Спільною домінантою для розглядуваного категоріально-термінологічного контексту є те, що компетентність, професійна вмільсть, професіоналізм і педагогічна майстерність набуваються завдяки наполегливому й неперервному навчанню вчителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти, власній самоорганізації і бажанню вдосконалюватися протягом усього життя.

Глумачення сутності, змісту, структурних параметрів педагогічного професіоналізму, визначення його категоріальної кореляції з педагогічною майстерністю, професійно-педагогічною компетентністю й художньо-педагогічною творчістю в наукових колах набуло **неоднозначної, іноді навіть суперечливої інтерпретації**. Зокрема віднаходячи спільне і відмінне між педагогічними категоріями, Л.В. Абдаліна [1, с. 19, 34] професійну компетентність і професіоналізм позиціонує як функцію освіти й досвіду, оскільки їх можна об'єктивно спостерігати, із певною точністю вимірювати як індивідуальне ціле з метою забезпечення якості, цілеспрямовано формувати засобами неперервної освіти, моделювати «компетентного вчителя» і «вчителя-професіонала», при цьому педагогічна майстерність виконує функцію педагогічного мистецтва, педагогічного таланту й педагогічної обдарованості (Л.В. Абдаліна [1, с. 19, 34], І.Ф. Харламов [26, с. 11]), тобто не піддається вимірюванню, її не можна сформувати у пересічного вчителя. Висунута наукова гіпотеза потребує в умовах реформування мовно-літературної освітньої галузі суттєвої корекції. Своєю думку обґрунтуємо. По-перше, спираючись на праці Н.В. Кузьміної, Н.В. Кухарева [11, с. 4-5], результати проведеного експериментального

дослідження [21; 22] і власний науково-педагогічний досвід, **педагогічну майстерність** вважаємо **вершинним результатом** **неперервної наполегливої творчої праці вчителя-словесника над удосконаленням власної системи професійно-педагогічної діяльності, формуванням компетентностей, професійної кваліфікації і професійної культури,** розвитком індивідуальних акмеологічних інваріантів, актуалізації професійного потенціалу тощо. Стратегіями розвитку педагогічної майстерності можна озброїти вчителя-словесника за умови, якщо він «прагне всією душею і діями до цього» (Н.В. Кузьміна, Н.В. Кухарев [11, с. 4-5]), працює за покликанням і любить дітей (О.С. Рапацевич, Г.І. Хозяїнов), якщо в системі післядипломної педагогічної освіти створено *диференційований акмеологічний професійний простір для реалізації потенційних ресурсів, неперервного професійно-особистісного зростання.* По-друге, **розвиток педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури становить складний багаторівневий процес,** що включає становлення кваліфікованого спеціаліста, професіонала, особистості зі сталою акмеологічною позицією, що проходить етапи професійної адаптації, набуття емпіричного досвіду, формування і вдосконалення педагогічного професіоналізму, творчого самовираження і самореалізації, педагогічної майстерності. Процес професійно-особистісного зростання вчителя української мови і літератури *амбівалентний*, оскільки можна спостерігати його нерівномірність і гетерохронність на всіх стадіях, порушення лінійності, послідовності й упорядкованості, етапи біфуркації (професійний розвиток у новій точці росту), деструктивні тенденції. Тобто **педагогічна майстерність як відкрита самоорганізувальна і водночас керована система** складається із взаємопов'язаних, взаємодоповнювальних компонентів, зокрема фаз, стадій, етапів, рівнів набуття, формування, розвитку і вдосконалення. По-третє, педагогічну майстерність учителя української мови і літератури, як педагогічний професіоналізм і професійно-педагогічну компетентність, можна розвивати в умовах післядипломної освіти за умови впровадження

інноваційної технології науково-методичного супроводу. Із цією метою нами розроблено, теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено **багаторівневу циклічну науково-методичну систему розвитку педагогічної майстерності вчителя-словесника в післядипломному освітньому просторі** (детальніше див.: [17; 21; 22; 28]). Таким чином, розвиток педагогічної майстерності в системі післядипломної освіти – це **акме-синергетичний керований процес**, який піддається спостереженню, вимірюванню, аналізу, подальшому прогнозуванню.

Отже, спільною для всіх наукових досліджень та інтерпретаційних парадигм щодо категоріальної кореляції педагогічної майстерності і професіоналізму виступає високопродуктивна діяльнісна сфера. Професіоналізм учителя української мови і літератури передбачає реально досягнутий ним протягом міжтестастійного циклу достатньо високий рівень оволодіння функціональними обов'язками і ролями на рівні професійних зразків і стандартів, наявність у структурі діяльності та особистості всіх його складових, зокрема професійної кваліфікації, професійно-педагогічної компетентності, педагогічної вмілості, педагогічної культури. Продуктивно-технологічний рівень педагогічної майстерності закономірно передбачає реалізацію вчителем-словесником завдань освітньої галузі «Мови і літератури» на рівні **найвищих еталонів із можливим інноваційним виходом за стандартизовані межі, збагачення досвіду професійної спільноти новими стратегіями, способами навчання, викладання й оцінювання**. На відміну від професіонала, у словесника-майстра всі інтегральні характеристики педагогічної майстерності набувають органічно згармонізованої системи функціональних зв'язків і відношень, стрункої узгодженості частин єдиного цілого, тобто професійно-педагогічна діяльність словесника-майстра вирізняється *принципом педагогічної гармонії* в усіх сферах, зокрема професійно-діяльнісній, індивідуально-особистісній, рефлексивно-мотиваційній, що «призводить у відповідність організацію навчання й цільові установки, допомагає обирати зміст, форми, методи

навчання, перетворюючи їх у виразні засоби педагогічного процесу, спрямовані на створення задоволеності учнями від відчуття гармонії під час навчання й пізнання навколишнього нас світу» [14, с. 107].

Як обов'язкову підсистему педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури, крім педагогічного професіоналізму, розглядаємо **педагогічну творчість**, в якій також органічно переплітаються діяльнісний, індивідуально-особистісний та акме-орієнтований аспекти. Творчість є професійно значущою характеристикою продуктивної професійно-педагогічної діяльності словесника-майстра. **Розвиток педагогічної майстерності** вчителя української мови і літератури невіддільний від **педагогічної творчості в його художньо-педагогічному різновиді**, що є необхідною умовою неперервного руху вчителя-словесника до професійних та індивідуально-особистісних вершин. Викладання української мови і літератури дослідники вважають зовсім особливою галуззю творчої діяльності, що набуває специфічного, *художньо-педагогічного вияву*, зумовленого екзистенційною, емоційно-творчою спрямованістю самого предмета, який стосується вивчення творів мистецтва, відтворення дійсності в художніх образах. Творчий феномен навчальної дисципліни вимагає від учителя-словесника нестандартного художньо-педагогічного мислення, емоційної природи процесу передачі мовно-літературних знань, довершеності творчої манери, *органічного взаємозв'язку й взаємодії художніх і педагогічних дій*, специфічних креативних професійно значущих та особистісних здібностей, якостей, які забезпечують ексклюзивну продуктивно-перетворювальну професійну діяльність.

Педагогічна майстерність розвивається на основі творчої активності вчителя, пошуку, дослідження, активної творчої позиції, що проявляються під час вирішення педагогічних ситуацій, у процесі вибору та розробки засобів реалізації творчих задумів, обов'язково за рахунок сумлінності, працелюбності, перетворення вміння на навички. На невіддільності педагогічної майстерності і педагогічної творчості в професійно-педагогічній

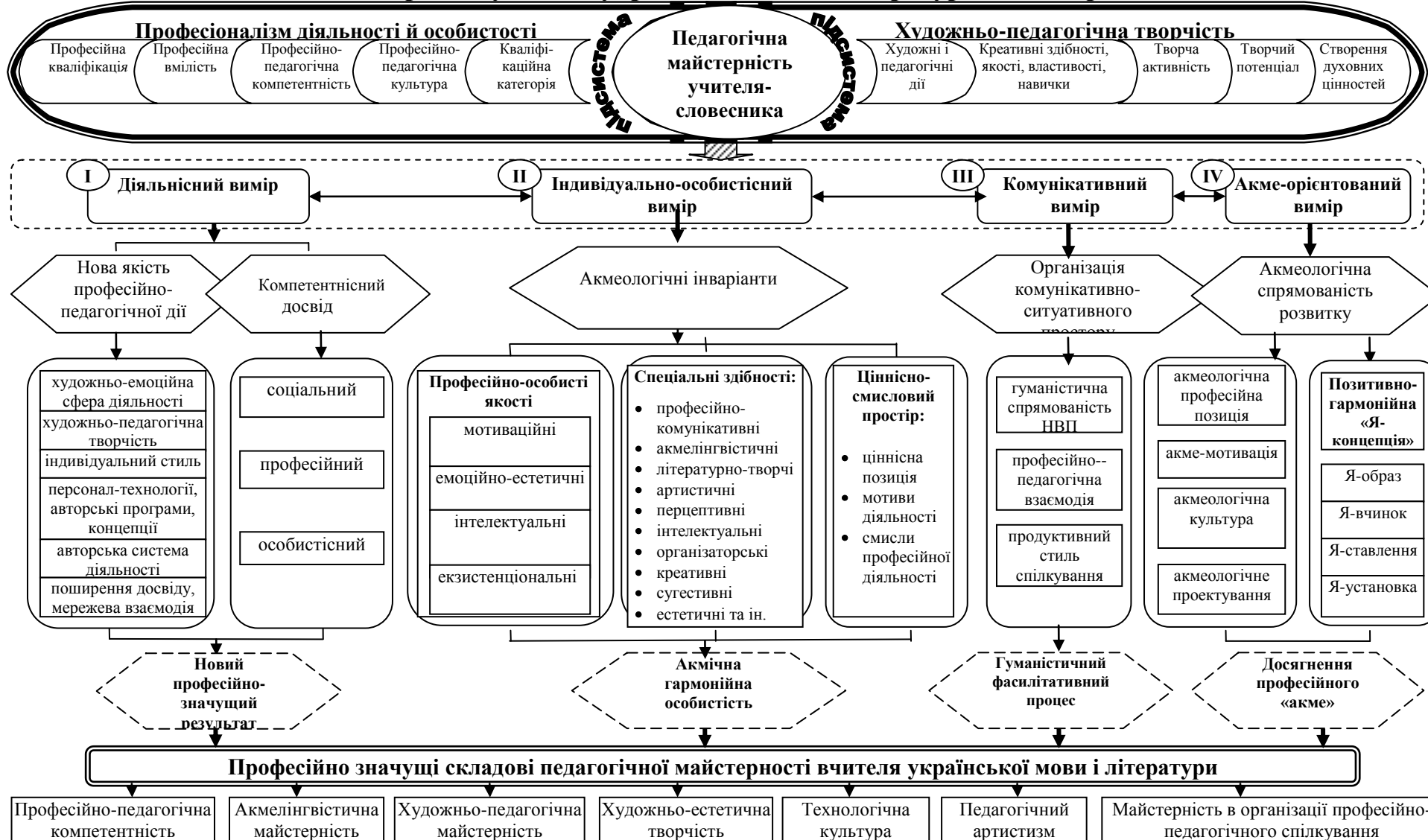
діяльності вчителя української мови і літератури наголошують Н.Й. Волошина, В.А. Кан-Калик, Т.В. Нікішина та ін. Беззаперечно корелятивність педагогічних категорій цілком виправдовує й підтверджує поява в сучасних наукових дослідженнях інтегрованих термінів «творча майстерність учителя» (І.М. Семенов), «творчий професіоналізм» (І.О. Цар), адже без творчої пошуково-перетворювальної професійної діяльності, розробки і впровадження оригінальних педагогічних рішень учитель-словесник не набуде майстерності, залишиться ремісником, який виконує роботу без ініціативи, натхнення, за професійним усталеним шаблоном. Педагогічна творчість учителя-словесника, його вміння створювати якісно нові цінності суспільного значення у вигляді нестандартних продуктивних способів вирішення педагогічних завдань, упровадження нових стратегій, підходів і технологій активного співнавчання породжують нову ексклюзивну якість педагогічної дії, що переходить в оптимальний навчально-виховний результат. Таким чином, у педагогічній творчості, як і педагогічній майстерності, обов'язково присутні елементи педагогічного мистецтва як умова прояву творчого характеру діяльності [8, с. 81].

Професійна діяльність – це активність людини, спрямована на перетворення предмета праці з метою отримання результату, що відповідає суспільним і особистісним, матеріальним і духовним потребам [12, с. 298]. Дослідники зазначають, що саме рівень суб'єктної активності визначає характер провідної діяльності. Художньо-педагогічна творчість як праксеологічна характеристика суб'єкта педагогічної праці відображає *вищий ступінь професійної суб'єктності вчителя української мови і літератури*. Професійну суб'єктність в основному пов'язують із ступенем активності вчителя-словесника в професійно-педагогічній діяльності, його прагненням до самореалізації потенційних ресурсів, продуктивним перетворенням світу й себе, творчістю, ініціативою, готовністю до саморозвитку, узгодженості зовнішнього (умов, вимог та ін.) і внутрішнього (можливостей, потреб, ресурсів та ін.) чинників. У словесника-майстра

суб'єктна активність набуває надситуативного або наднормативного вияву, що спричинює висококваліфіковану й творчу пошуково-перетворювальну діяльність, яка вдосконалюється протягом життя. Ця внутрішньо детермінована властивість особистості дає змогу вчителю здійснювати цілепокладання в професійно-педагогічній діяльності, успішно вирішувати навчально-виховні завдання, відшукувати й мобільно оперувати новими, більш ефективними способами їх розв'язання.

Отже, дослідження категоріального статусу педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури дало можливість репрезентувати педагогічну майстерність як інтегративну систему, органічно взаємопов'язаними підсистемами якої виступає педагогічний професіоналізм і художньо-педагогічна творчість, що зумовлюють неперервний вершинний рух учителя до професійно-особистісного розвитку, формування нової якості педагогічної дії, творче виконання професійних ролей і функцій. Професійну кваліфікацію, професійно-педагогічну компетентність, професійно-педагогічну культуру розглядаємо як нормативно необхідні компоненти професійно-педагогічної діяльності словесника-майстра, акмепрофесіонала. За допомогою розробленої концептуально-теоретичної моделі (рис. 1.2.1) вияскравлено механізми й принципи внутрішнього і зовнішнього функціонування підсистем, кореляційні зв'язки між категоріями в єдності соціально-нормативних та індивідуально-особистісних характеристик. Варто наголосити на важливій закономірності циклічного процесу розвитку педагогічної майстерності вчителя-словесника, адже сформовані в умовах післядипломної педагогічної освіти професійно-педагогічна компетентність, професіоналізм і художньо-педагогічна творчість не обов'язково призводять до набуття педагогічної майстерності, тобто компетентний, обізнаний, творчий у професійно-педагогічній сфері вчитель української мови і літератури, професіонал може так і не стати справжнім майстром на мовно-літературній педагогічній ниві.

Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури як інтегративна система

1.3. Професійно значущі складові педагогічної майстерності вчителя-словесника як відгук на цивілізаційно-історичні та освітні імперативи XXI століття

Зводити «майстерність» лише до професіоналізму, лише до вищої форми оволодіння «технікою» роботи, до вищої форми операційності праці – означає помилятися, звужувати зміст майстерності до механічного смислу.

О.І. Субетто

Особливості сучасного етапу цивілізаційного розвитку людства, зокрема глобалізація, інтеграція, інформатизація, фундаментально змінюють освітню мовно-літературну парадигму, висуваючи нові вимоги як до самої освітньої галузі «Мови і літератури», так і спеціаліста нової формації, рівня його педагогічної майстерності, професіоналізму і творчості. Адже педагогічна майстерність як «вершина» педагогічної творчості, найвища сходинка педагогічної діяльності, педагогічної самореалізації вчителя у своєму прояві не може не включати адекватного відгуку на цивілізаційно-історичні імперативи, які мають свої особливості для кожної історичної епохи [25, с. 705-706]. Задекларована модель освіти XXI століття – **освіта для стійкого розвитку, філософським підґрунтям якої слугує філософія людиноцентризму та екзистенціалізму** – експлікується у затребуваних суспільством професійно-кваліфікаційних та індивідуально-особистісних характеристиках, функціональних обов'язках, професійних якостях, здібностях учителя української мови і літератури, інноваційних напрямках (методологічних, навчально-методичних, організаційно-змістових тощо) і принципах його професійно-педагогічної діяльності, нову якість педагогічної дії. Сучасний словесник-майстер, виступаючи виразником соціокультурних трансформаційних процесів у суспільстві й освіті, має відповідати вимогам гуманітарного, соціального і науково-технічного прогресу, володіти широким загальним і професійним світоглядом, системою професійних, морально-духовних, культурних і національних цінностей та ідеалів, бути налаштованим на сприйняття цивілізаційних змін як суспільної норми, прагнути до неперервного розвитку педагогічної майстерності. Отже, в

умовах глобальної гуманізації і гуманітаризації відбувається переосмислення змісту і фундаментальних засад професійної підготовки вчителя української мови і літератури, що спрямовано на формування **гуманітарної еліти інформаційного суспільства**, тобто високоерудованих та конкурентоспроможних фахівців, які здатні забезпечувати випереджувальність розвитку країни, готові виконувати роль консолідаторів нації, активно зреалізовувати освітні проекти національного масштабу, витримувати конкуренцію на європейському та світовому ринку освітніх послуг.

У кожному виді педагогічної професії криється глибоко своєрідний зміст, зумовлений основними предметно-професійними завданнями того чи іншого навчального предмета, природою шкільної дисципліни. Наголошуючи на специфіці мовно-літературної освітньої галузі, В.А. Кан-Калик і В.І. Хазан [9, с. 146] логічно резюмують: «Навчальний предмет ніби оточує педагога специфічним психологічним ореолом навіть суто зовнішньо. Нерідко у нашому уявленні сам образ предмета повністю зливається з особистістю вчителя, який його викладає. Згадайте шкільних учителів: чи не правда, література і математика – це не тільки дві різні навчальні дисципліни, але й дві зовсім відмінні системи спілкування, два різних психологічних світи...». Тобто інтегративна система педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури включає як **типові для всіх педагогічних спеціальностей компоненти** (гуманістична спрямованість навчання і виховання, педагогічна техніка, педагогічні здібності та ін.), **так і специфічні, властиві саме професійно-педагогічній діяльності вчителя-словесника**. Професійно значущими складовими педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури, які є своєрідним відгуком на сучасні цивілізаційно-історичні й освітні імперативи, збігаються зі змістом затребуваних інноваційних ролей і функцій, адекватні психологічній структурі професійно-педагогічної діяльності, визначаємо ***професійно-педагогічну компетентність, акмелінгвістичну майстерність, педагогічний артистизм, художньо-педагогічну творчість, художньо-***

естетичну спрямованість професійно-педагогічної діяльності, технологічну культуру, професійно-педагогічне спілкування із суб'єктами взаємодії. Здійснено багатовимірний аналіз професійно значущих складових педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури.

Підґрунтя педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури становить **професійно-педагогічна компетентність** як інтегрований показник професійно-діяльній, індивідуально-особистій та мотиваційно-рефлексивній сфері, що включає комплексне поєднання ґрунтовних, систематичних, поліфункціональних знань, професійно-педагогічних ціннісних орієнтацій, акмеологічних інваріантів, акмеологічної професійної позиції тощо, які забезпечують нову якість педагогічної дії, професійно-особистісне зростання протягом життя. За допомогою *методу кластерного аналізу* (від англ. *analysis, cluster* – рій, скупчення; нім. *Clusteranalyse*) нами виділено ієрархічні рівні професійно-педагогічної компетентності вчителя української мови і літератури (метапредметні компетентності, предметні компетентності, компетенції) та досліджено їх компонентний склад за сферами: 1) компетентності і/або компетенції професійно-педагогічної діяльності, 2) компетентності і/або компетенції професійно-педагогічного спілкування та 3) компетентності і/або компетенції в реалізації особистості словесника-майстра (про це детальніше див.: [22, с. 118-136]). Базис професійно-педагогічної компетентності вчителя української мови і літератури становлять **метакомпетентності** або **метапредметні компетентності** (від англ. *key competencies*), що є її ключовими, надпредметними, поліфункціональними, інваріантними структурними компонентами, які складають суспільно визначений комплекс універсальних знань, умінь, ставлень, цінностей для компетентного вирішення міжпредметного кола проблем, забезпечують професійний розвиток учителя-словесника, дають змогу особистості ефективно брати участь у багатьох соціальних сферах і сприяють особистому успіхові. Серед основоположних характеристик метакомпетентностей визначаємо такі:

наявність особистісних смислів, мотивації, спроможність і готовність учителя до професійно-педагогічної діяльності, ціннісна зорієнтованість, ставлення; процесуальність, результативність, системність (Н.М. Бібік, О.В. Овчарук). **Предметні компетентності** (від англ. *subject competencies*) включають вузькоспеціалізовані знання предмета «Українська мова і література», предметні вміння і характеризують творчу професійно-педагогічну діяльність учителя-словесника. **Професійні компетенції** (від англ. *professional competence*) окреслюємо як характеристики, що визначають індивідуальний стиль роботи вчителя-словесника, спосіб досягнення ним професійної мети і забезпечують ефективність професійно-педагогічної діяльності, професійно-педагогічного спілкування та реалізації особистості (про це детальніше див.: [18, с. 11, 14, 32, 43, 72 та ін.; 22, с. 131-135]).

Підготовку вчителя-словесника спрямовано на формування **елітарного типу національно-мовної** (культуромовної, мовно-риторичної) **особистості**, носія елітарної мовленнєвої культури, представника культурних і духовних цінностей, компетентного, високоосвіченого, національно свідомого й самоактуалізованого в соборному соціумі носія мови (Н.Б. Голуб, Л.І. Мацько, М.І. Пентиліук, О.Б. Сиротиніна та ін.), який здатний успішно в усіх сферах життя використовувати функціонально-стильові можливості української мови, уміє вільно і комунікативно виправдано висловлювати думки, характеризується сформованою мовною стійкістю, креативним мисленням, естетичним і художньо-образним сприйняттям мовлення.

Акмелінгвістичну майстерність розглядаємо як досягнення вчителем української мови і літератури акме-вершини у мовно-мовленнєвому розвитку, оптимально можливого метарівня в оволодінні мовою, удосконалення мовно-мовленнєвої компетентності з урахуванням індивідуальних психофізіологічних особливостей, потенційних ресурсів, набутого компетентнісного досвіду (життєвого, соціального, професійного) тощо. **Складниками акмелінгвістичної майстерності вчителя-словесника** визначаємо такі культуротворчі компоненти, як-от:

1) **емоційна культура вчителя української мови і літератури**, що передбачає емоційну сприйнятливість думок, почуттів, відчуттів інших суб'єктів професійно-педагогічної взаємодії, сенситивне сприйняття та адекватне відтворення художньо-почуттєвої палітри художнього твору, передачу власних естетичних переживань, саморегуляцію психічного й емоційного стану, налаштованість на потрібну емоційно-художню тональність уроку, коректне реагування в парадигмальному комунікативному векторному полі на певні форми спілкування, здатність нівелювати у професійно-педагогічній діяльності емоційно-експресивні бар'єри та ін.;

2) **високий рівень культури мислення (лінгводидактичне мислення) учителя української мови і літератури**, пов'язаний із розвитком відтворювальної і творчої уяви, асоціативної і образної пам'яті, поєднанням понятійного, концептуального і художнього бачення мистецьких явищ, володіння законами побудови усного й писемного мовлення, добором найбільш доречних виражальних засобів, форм, моделей спілкування відповідно до комунікативної інтенції, комунікативно-ситуативних чинників;

3) **лінгвістична свідомість учителя української мови і літератури**, яка передбачає уважне ставлення вчителя-словесника як елітарного типу національно-мовної особистості до власного мовлення, а також мовлення всіх учасників педагогічного дискурсу, уміння оцінювати й удосконалювати мовленнєву діяльність комунікантів на кожному етапі навчання, бажання примножувати невичерпну скарбницю культури українського народу тощо;

4) **мовно-мовленнєва компетентність учителя української мови і літератури**, що включає бездоганне володіння вчителем-словесником комунікативними атрибутами професійно-педагогічного мовлення з дотриманням ustalених норм сучасної української літературної мови в її орфоепічних, лексичних, словотворчих, граматичних, правописних, стилістичних варіантах, а також майстерну вербалізовану передачу суб'єктам комунікації (учням, колегам, батькам та ін.) думок, почуттів, емоцій тощо;

5) **техніка мовлення** – це обов’язковий складник зовнішньої техніки вчителя української мови і літератури, інструмент його виховного впливу, що включає сукупність умінь і навичок (володіння правильним діафрагмально-реберним диханням, артикуляційною вимовою, чіткою дикцією, засобами логічної виразності, інтонацією, силою голосу, індивідуальним тембром, оптимальним для певної ситуації спілкування темпоритмом, гармонійне поєднання інтралінгвістичних та екстралінгвістичних характеристик тощо), за допомогою яких здійснюється вербальна професійно-педагогічна взаємодія з усіма учасниками комунікативного дискурсу;

6) **індивідуальний досконалий мовний стиль учителя української мови і літератури**, що цілковито відповідає діючим мовним нормам;

7) **творча комунікативно-мовленнєва активність** як динамічний інтегративний стан словесника-майстра, що характеризується його прагненням до різноманітної творчої мовно-мовленнєвої діяльності, готовністю вчителя української мови і літератури вибирати поведінкове амплуа, видозмінювати власний соціоситуативний імідж залежно від соціально-психологічних особливостей аудиторії, домінуючої комунікативної ситуації, здатністю до мовленнєвого експромту;

8) **акмелінгвістична позиція** як вироблена система відношень учителя-словесника до неперервного вивчення та якісного викладання рідної мови, що забезпечується високою лінгвістичною свідомістю педагога, його постійною потребою вдосконалювати власне мовлення, шліфувати індивідуальний мовний стиль, прагненням досягти мовно-мовленнєвої майстерності і високих результатів у професійно-педагогічній діяльності;

9) **акмеетика вчителя української мови і літератури**, що включає усвідомлену ним естетичну мовну поведінку, мовну стійкість і мовний смак, виховання духовно-етичних і художньо-естетичних якостей засобами рідної мови, художніх текстів, інноваційних освітніх технологій, зокрема комунікативно-ситуативних вправ, тренінгів, рольових і ділових ігор тощо;

10) *створення вчителем української мови і літератури «Авторської системи діяльності»* (послугуємося терміносполукою, введеною у науковий обіг Л.І. Дубровіною і Н.В. Кузьміною) як оригінальної загальнопедагогічної, лінгводидактичної і навчально-методичної системи, в межах якої формується потужне мотиваційне поле для опанування рідної мови з урахуванням суб'єктного досвіду учнів, їхніх домінуючих стилів навчання (кінестетично-дотиковий, аудіальний, візуальний) і стилів мислення (конкретно-послідовний, конкретно-вибірковий, абстрактно-послідовний, абстрактно-вибірковий). Під час викладання мови і літератури словесник-майстер зорієнтований на стимулювання різних видів гуманітарного й системного мислення школярів, збагачення образно-емоційної пам'яті, звернення до емоційної сфери особистості, розширення мовної картини світу як сукупності слів, що трактують актуальні для українського народу поняття. В «Авторській системі діяльності» словесника-майстра відбувається перепроєктування на більш високий рівень продуктивності за допомогою навчальної дисципліни, прагнення до вироблення зразків висококультурного спілкування. Досягнення навчальних результатів уможливорюється за такого підбору граматичного матеріалу, що розвиває творчість, увагу, сприяє розширенню індивідуального мовного досвіду в його культурних аспектах, стимулює незалежність думки, суджень і дій у зв'язку із соціальними вміннями. Реалізації окреслених завдань сприятиме використання на уроках мови і літератури автентичних текстів, надання переваги рецептивним (аудіювання, читання) і продуктивним (говоріння, письмо) видам мовленнєвої діяльності, інтенсивне поєднання лінгвістичної теорії і мовленнєвої практики. За переконанням українського лінгводидакта Н.Б. Голуб, виховувати національномовну особистість учня може лише вчитель, який сам є такою особистістю [5, с. 117].

Серед показників сформованості акмелінгвістичної майстерності вчителя української мови і літератури виділяємо такі:

а) **володіння культуротворчими компонентами** (емоційна культура, лінгводидактичне мислення, лінгвістична свідомість, мовно-мовленнєва компетентність, техніка мовлення, індивідуальний мовний стиль, творча комунікативно-мовленнєва активність, акмелінгвістична позиція, акмеетика);

б) **досконале оперування комунікативними атрибутами мовлення** – невід’ємними змістовими і формальними властивостями мовно-мовленнєвої компетентності, якостями мовлення, які віддзеркалюють акме-вершину у мовно-мовленнєвому розвитку вчителя, досягнення професійно-зразкового вербального іміджу і сприяють подальшій акмелінгвістичній саморефлексії і самовдосконаленню (змістовність, бездоганна правильність, комунікативна доцільність, багатство, евфонічність, чистота, точність, стилістична вправність, прагматична орієнтація, мовленнєвий артистизм та ін.);

в) **вироблення індивідуальної мовленнєвої манери, мовленнєвого стилю**, що уможлиблює ефективну організацію педагогічного дискурсивного діалогу;

г) **уміле послуговування риторичним інструментарієм мовлення**, що виступаючи у формі комунікаційних ефектів, надає спілкуванню душепроникливого і мислеутворювального впливу (зокрема *ефект візуального іміджу*, що опосередковується на основі вражень учнів про зовнішній вигляд педагога; *ефект перших фраз*, покликаний привернути увагу учнів до вчителя-словесника як особистості, закріпити перше враження дітей, оперативно встановити комунікативний контакт, уникнути психологічних бар’єрів, що досягається за допомогою попередньо підібраних або експромтом придуманих фраз, теплого звернення до аудиторії; *ефект аргументації*, що передбачає залучення переконливих і доступних для школярів аргументів, які дозволяють простежити хід викладу думок учителя-словесника, активізувати увагу учнів, стати співучасниками комунікації; *ефект квантового викиду інформації*, який спрямовано на концентрування уваги аудиторії у вигляді розподілу на всьому мовленнєвому полі «квантів» свіжої інформації, наприклад, нових думок і аргументів, емпіричних даних, оригінальних суджень, риторичного питання; *ефект релаксації*, що слугує

для зняття емоційної напруги, перезарядки новою емоційною енергією; *ефект дискусії*, який допомагає вчителю-словеснику залучити учнів до обміну думками, вміло керувати їхніми виступами; за відсутності вичерпної інформації *ефект уяви* стимулює мисленнєву активність учнів у вигляді здогадок, фантазій, мрій; *ефект фасцинації* (від англ. *fascination* – чарівність, привабливість) як словесний позитивно-стимулювальний вплив учителя на суб'єктів професійно-педагогічної взаємодії, при цьому досягається мінімізація втрати навчальної інформації за допомогою майстерного вербального (ритм, темп, інтонація та ін.) і невербального (колір одягу, погляд та ін.) іміджу, уміння приваблювати до себе людей тощо.

Педагогічну майстерність учителя української мови і літератури простежуємо у кореляційному взаємозв'язку із ***художньо-педагогічною творчістю*** (В.А. Кан-Калик, В.І. Хазан [9]), сформованими креативними здібностями і якостями, специфічними внутрішніми потенціями, творчою активністю, які сприяють виробленню ексклюзивної системи педагогічних дій, способів і результатів продуктивно-перетворювальної діяльності, особливій естетичній передачі учням мовно-мовленнєвих і літературних знань, усебічній готовності до конструктивних перетворень у різних сферах життєдіяльності, формуванню творчого педагогічного мислення тощо. Дійсно, учитель української мови і літератури герменевтично інтерпретує учням певні виміри комунікативного дискурсу, зокрема *художній*, витлумачуючи як активний читач, співавтор створений автором художній текст, віддзеркалюючи творчі пошуки, літературні і художньо-зображувальні знахідки митця, його індивідуальну манеру письма, мистецьке новаторство, додаючи елементи власного літературно-критичного професійного бачення тексту; *психолого-педагогічний*, організовуючи процес навчання, виховання і гармонійного розвитку мовно-мовленнєвої особистості, підготовку до життя і праці на основі високоартістичних культурно-історичних і мистецьких творів, героїчних учинків людей, краси їхніх взаємин, що зумовлює зміни у внутрішньому світі й поведінці школярів; *естетичний*, допомагаючи дитині

художньо-емоційно засвоїти дійсність через естетичні погляди, почуття, судження конкретного автора на мистецтво, причому глибина і культура рецепції залежить від естетичних смаків, творчої уяви, художніх здібностей учителя-словесника. Недаремно дослідники психології творчості відзначають унікальне співпадіння предмета творчості вчителя-словесника, зокрема дитини, яка розвивається, формується, соціалізується, та інструмента – особистості словесника-творця, а також співтворчість партнерів професійно-педагогічної взаємодії і кінцевий результат у вигляді сформованих компетентностей, ціннісних установок, ідеалів, естетичних читацьких смаків та естетичної свідомості. Наше твердження знаходить логічне продовження в дослідженні Л.С. Виготського [4, с. 291]: «Майстерність включає в себе не тільки технічні навички мистецтва, але дещо набагато більше: найтонше знання законів свого мистецтва, відчуття стилю, композиційний талант, смак та ін. У минулі часи поняття «майстер» зовсім замінювало собою поняття «художник». Творча природа професійно-педагогічної діяльності стимулює вчителя-словесника неперервно формувати і розвивати специфічні, професійно значущі й особистісні креативні якості, здібності, навички, які в комплексі забезпечують творчий стиль поведінки, ексклюзивність системи педагогічних дій, готовність до творчих конструктивних перетворень під час реалізації дидактичного задуму уроку, зокрема *мотиваційно-креативні властивості* (мотиви, інтереси, потреба в самореалізації, творча позиція та ін.), *емоційно-креативні властивості* (емпатія, багатий емоційний досвід, експресивна емоційність та ін.), *інтелектуально-креативні властивості і здібності* (інтуїція, здатність до перетворень, уява і фантазія, дивергентне мислення, прогнозування та ін.), *естетичні креативні властивості і здібності* (прагнення до краси, естетична емпатія, почуття форми, стилю та ін.), *комунікативно-креативні властивості* (здатність до співробітництва у діяльності, акумулювання творчого досвіду та ін.), *екзистенціальні креативні властивості* (позитивно-гармонійна «Я-концепція», індивідуальний стиль професійно-педагогічної діяльності та ін.).

Важливість *художньо-естетичного компонента* в структурі інтегративної системи педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури обґрунтовуємо емоційно-чуттєвою і художньо-естетичною специфікою професійно-педагогічної діяльності, підґрунтям для якої виступає емоційна чутливість до естетичної глибини і виразності української мови як феномена людства і витвору народу, стильового і ритмічного багатства художнього твору, емоційно-ціннісне ставлення до мистецтва, людини і навколишнього світу, вміння мислити художніми образами, впливати на інтелектуальну, поведінкову й емоційну сфери розвитку особистості. Художньо-естетична спрямованість професійно-педагогічної діяльності вчителя української мови і літератури передбачає сформованість у нього таких складників, як-от: 1) *естетична культура*, що включає наявність у вчителя-словесника художньо-естетичного досвіду, сформовану систему естетичних знань, смаків, ідеалів, здібностей до естетичного осягнення художніх образів, сприйняття явищ дійсності і творів мистецтва, потребу вносити досконалі мовно-мовленнєві зразки, прекрасне у навчально-виховний простір, бачити і відчувати красу, багатство, мелодійність української мови; 2) *естетичні почуття*, які визначають психічну здатність учителя української мови і літератури естетизувати повсякденне життя, тобто сприймати людину, конкретні вчинки, дії, моральні принципи тощо, предмети, явища навколишнього світу з погляду краси, досконалості, сприяти засвоєнню і наслідуванню найкращого, коли «естетичне сприйняття переходить в естетичну оцінку, а далі – в естетичне судження» [15, с. 159]; 3) *естетичні здібності* як система якості особистості, «яка володіє силою, перетворює матеріальну дійсність у духовно-ціннісний смисл, а естетичний досвід, зокрема знання, судження, смаки, переводяться в площину художньо-педагогічної діяльності, стають знаряддям її ефективного здійснення» [9, с. 134-135]; 4) *оперування принципами* (єдність загальнолюдського, національного і регіонального компонентів, цілісність, полікультурність, поліхудожність, комплексність, спрямованість на художньо-естетичну

самореалізацію та ін.) і *прийомами мовно-літературної естетичної освіти*, що спрямовані на формування гуманістичних якостей, здатність сприймати і перетворювати навколишню дійсність за законами краси і мистецтва; 5) *естетична свідомість*, яка є художньо-емоційним освоєнням дійсності через естетичні сприйняття, почуття, переживання, судження та виражається в естетичних поглядах і творчій діяльності вчителя української мови і літератури; 6) *художньо-естетичний смак* учителя-словесника як історично зумовлена здатність, що уможлиблює виділення, знаходження, розуміння і поцінування прекрасного, довершеного, естетичних властивостей художньої літератури, мови, явищ навколишньої дійсності, а також самостійне створення вартісних зразків мовно-літературної творчості за законами художньої краси і мистецтва; 7) *естетичний ідеал*, що передбачає здатність словесника-майстра включати в процес професійно-педагогічної діяльності естетичні почуття радості, задоволення, прекрасного і піднесеного, привносити високі зразки героїчного, довершеного в конкретні поведінкові моделі; 8) *естетична поведінка*, яка є втіленням зразкового у вчинках вчителя української мови і літератури, його вербальному і невербальному іміджі. Учитель-словесник, який досяг високого рівня педагогічної майстерності в його художньо-естетичному прояві, здійснює творчу професійно-педагогічну діяльність шляхом проведення уроків краси, мистецьких лекторіїв, зустрічей із митцями, народними майстрами, організовує відвідування музеїв, виставок, роботу мистецьких гуртків тощо.

Професійно значущою складовою професійної дії словесника-майстра є *педагогічний артистизм* у своїй органічній зовнішній і внутрішній єдності. Складова педагогічної майстерності передбачає здатність учителя-словесника до гармонійного існування в умовах педагогічного процесу, прагнення до нестандартних рішень через образні асоціації, уміння свідомо вибудувати професійну поведінку відповідно до конкретної ситуації (О.С. Булатова). Проявляється у професійно-педагогічній діяльності і конкретних продуктах творчості вчителя української мови і літератури

завдяки внутрішньому поєднанню загальної та емоційної культури, що складається з емоційної сприйнятливості, психологічної передбачуваності, культури мовлення та емоційних станів тощо. Компонент педагогічної майстерності робить професійно-педагогічну діяльність учителя-словесника гармонічно цілісною, творчо неповторною, продуктивною, адже, за визначенням О.С. Булатової [3, с. 50], педагогічний артистизм – це діяльність, піднята до рівня мистецтва, той вищий рівень досконалості в роботі педагога, коли уроки піднімаються на бажану духовну висоту.

Інноваційні процеси у мовно-літературній освіті безпосередньо пов'язані з технологізацією навчального простору, його варіативністю і диференціацією, заміною пасивних форм і методів навчання на активну творчу співпрацю вчителя-словесника із суб'єктами професійно-педагогічної взаємодії. *Технологічну культуру* розглядаємо як здатність учителя української мови і літератури до продуктивно-перетворювальної творчої діяльності, пов'язаної з ефективним упровадженням інноваційних освітніх підходів (компетентнісного, особистісно зорієнтованого, діяльнісного), технологій, форм, методів, прийомів у систему роботи для забезпечення якості і результативності навчально-виховного процесу.

Професійно-педагогічне спілкування передбачає особистісно зорієнтовану, суб'єкт-суб'єктну взаємодію вчителя української мови і літератури й учнів за допомогою арсеналу вербальних (передача словами суспільно-історичного досвіду людства, мовленнєвий етикет та ін.) і невербальних комунікативних засобів (міміка, жести, пантоміміка, динамічна експресія, якість голосу, комунікативний міжособистісний простір та ін.), що забезпечують взаємне транслювання власного «Я» у діаді «учитель-учень», суб'єктного досвіду, емоцій, установок, допомагають установити сприятливі умови для гармонійного розвитку особистості. Причому словесник-майстер поєднує в собі широкий діапазон сприйняття нового з умінням вибрати найпотрібніше, знаходити ту єдину резонансну частоту, на якій зможе

ефективно спілкуватися з учнем, слухати, чути не тільки те, що сповідує сам, а й те, що випромінює творчість колег, однодумців.

Отже, еволюція змісту педагогічної майстерності в історичному масштабі часу ніби «сканує» еволюцію учительства та освіти в цілому як соціального інституту [25, с. 705]. Відповідно до цивілізаційно-історичних та освітніх викликів професійно-педагогічна діяльність учителя української мови і літератури потребує наявності конкретних професійно значущих якостей, здібностей, властивостей, що збігаються зі змістом затребуваних суспільством нових ролей і функцій та адекватні психологічній структурі інноваційної професійно-педагогічної діяльності. Пріоритет тих або інших характерологічних ознак словесника-майстра позначається видозміною сутності поняття педагогічної майстерності, появою нових, професійно значущих компонентів у структурі педагогічної майстерності як інтегративної системи. Сучасний словесник-майстер, акмепрофесіонал – це передусім високо компетентний у власне предметній, психолого-педагогічній і технологічній сферах спеціаліст, який досконало знає предмет, досяг продуктивно-технологічного рівня педагогічної майстерності, здатний творчо репродукувати професійні знання, уміння, навички тощо. Їх дослідження є підґрунтям для екстраполяції основних теоретичних положень на підготовку словесника-майстра, акмепрофесіонала в умовах трансформаційних процесів в освіті в контексті цивілізаційних змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдалина Л.В. Психолого-акмеологическая модель развития профессионализма педагога : автореф. дисс. ...д-ра псих. наук: 13.00.13 / Лариса Васильевна Абдалина; [Тамбовский гос. ун-т им. Г.Р. Державина]. – Тамбов, 2008. – 40 с.
2. Андреев В.І. Базові закономірності розвитку освітніх систем. / В.І. Андреев / Освітологія : хрестоматія : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / Укладачі: Огнев'юк В.О., Сисоева С.О. – К.: Едельвейс, 2013. – С. 153-161.
3. Булатова О.С. Педагогический артистизм : уч. пособ. для студ. высш. пед. уч. завед. / Оксана Сергеевна Булатова. – М.: Академия, 2001. – 240 с.
4. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Лев Семёнович Выготский. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.
5. Голуб Н.Б. Риторика у вищій школі : монографія / Ніна Борисівна Голуб. – Черкаси: Брама-Україна, 2008. – 400 с.
6. Гузій Н.В. Курс «Основи педагогічної творчості та майстерності» як базовий етап дидактичної підготовки майбутнього педагога (сутнісно-цільові та організаційно-змістові аспекти) / Наталія Василівна Гузій // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Сер. 16. Творча особистість учителя : зб. наук. пр. / Ред. кол. О.Г. Мороз та ін. – Вип. 7 (17). – К.: НПУ

ім. М.П. Драгоманова, 2007. – С. 114-118.

7. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионализма / Анатолий Алексеевич Деркач. – М.: Моск. психолого-соц. ин-т; Воронеж: МОДЭК, 2004. – 752 с.

8. Деркач А.А. Педагогическое мастерство тренера / Анатолий Алексеевич Деркач, Анатолий Анатольевич Исаев / Предисл. Н.В. Кузьминой, А.Ц. Пуни, А.В. Тарасова. – М.: Физкультура и спорт, 1981. – 375 с.

9. Кан-Калик В.А. Психолого-педагогические основы преподавания литературы в школе : уч. пособ. для студентов пед. ин-тов / Виктор Абрамович Кан-Калик, Владимир Ильич Хазан. – М.: Просвещение, 1988. – 255 с.

10. Колесникова И.А. Педагогическая психология : уч. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / Ирина Аполлоновна Колесникова, Елена Владимировна Титова. – М.: Академия, 2005. – 256 с.

11. Кузьмина Н.В. Психологическая структура деятельности учителя (Тексты лекций) / Нина Васильевна Кузьмина, Николай Васильевич Кухарев. – Гомель: Гомельский гос. ун-т, 1976. – 57 с.

12. Маркова А.К. Акме в профессиональном развитии человека / Аэлита Капитоновна Маркова / Акмеология : учебник. Изд. 2-е, перераб. / под общ. ред. А.А. Деркача. – М.: РАГС, 2006. – С. 294-305.

13. Мижериков В.А. Введение в педагогическую деятельность : уч. пособ. для студ. пед. уч. заведений / Василий Андреевич Мижериков, Татьяна Анатольевна Юзефовичус. – М.: Педагогическое общество России, 2005. – 352 с.

14. Палтышев Н.Н. Секреты педагогического мастерства / Николай Николаевич Палтышев // Директор школы : наук.-метод. журнал. – 2000. – № 8. – С. 104-110.

15. Пасічник Є.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : навч. посіб. для студ. вищих закладів освіти / Євген Андрійович Пасічник. – К.: Ленвіт, 2000. – 384 с.

16. Підласий І.П. Формування професійного потенціалу як мета підготовки вчителя / Іван Павлович Підласий, Світлана Володимирівна Трипольська // Рідна школа. – 1998. – № 1 (818). – січень. – С. 3-8.

17. Сидоренко В.В. Багаторівнева циклічна модель професійно-особистісного зростання вчителя-словесника за кредитно-модульною системою організації навчання / Вікторія Сидоренко // Післядипломна освіта в Україні. – К., 2010. – № 1. – С. 55-60.

18. Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник [Текст] / автор-укладач В.В. Сидоренко. – Донецьк: Каштан, 2013. – 100 с.

19. Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури як науково-теоретичний феномен: категоріальний статус, кореляційні зв'язки в системі педагогічних дефініцій / В.В. Сидоренко // Наукова скарбниця освіти Донеччини. – Донецьк. – 2014. – № 2 (13). – С. 13-19.

20. Сидоренко В.В. Підготовка вчителя української мови і літератури в системі післядипломної педагогічної освіти / Вікторія Вікторівна Сидоренко / Компетентнісний підхід у неперервній освіті : колективна монографія / за наук. ред. І.Г. Єрмакова. – Донецьк: Каштан, 2012. – С. 204-237.

21. Сидоренко В.В. Розвиток педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : монографія / Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк: Каштан, 2012. – 492 с.

22. Сидоренко В.В. Теоретичні і методичні засади розвитку педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : дис. ...д-ра пед. наук: 13.00.04 / Вікторія Вікторівна Сидоренко; [Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України]. – К., 2013. – 486 с.

23. Соколова І.В. Професійна підготовка майбутнього вчителя-філолога за двома спеціальностями : монографія / Ірина Володимирівна Соколова / за ред. Світлани Олександрівни Сисоевої. – Маріуполь. – Д.: АРТ-ПРЕС. – 2008. – 400 с.

24. Степанишин Б.І. Стратегія і тактика в літературній освіті учнів : Роздуми старого методиста-словесника, або Від «альфи» до «омеги» у викладанні рідного письменства в школі / Борис Ількович Степанишин. – К.: Веселка; Тернопіль: Навч. книга – Богдан, 2003. – 191 с.

25. Субетто А.И. Сочинения. Ноосферизм. Том четвёртый. Кн. 2. Ноосферное или Неклассическое человековедение : поиск оснований / Александр Иванович Субетто / Под ред. Л.А. Зеленова. – СПб. – Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова, 2006. – 1000 с.

26. Харламов И.Ф. О педагогическом мастерстве, творчестве и новаторстве / И.Ф. Харламов //

Педагогика. – 1992. – № 5-6. – С. 11-15.

27. Хозяинов Г.И. Педагогическое мастерство преподавателя : метод. пособ. / Геннадий Иванович Хозяинов. – М.: Высш. шк., 1988. – 168 с.

28. Sydorenko V.V. Methodological vectors of innovative development of pedagogical skills of a teacher of Ukrainian language and literature in the post-graduate education / V.V. Sydorenko // Nauka i Studia : Sp. z o.o.: pedagogiczne nauki, psychologia i socjologia. – 2012. – № 19(64) – P. 21-27.